

УДК 94(477) "19"

Катерина Двірна
(м. Київ)**СТВОРЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ ПОЛЬСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
ІНСТИТУТУ В М. КИЄВІ В 30-х. РОКАХ ХХ СТ. (архівна розвідка)**

У статті проаналізовано процес становлення, діяльність та долю польського педагогічного інституту, який функціонував у Києві у 30 – рр. ХХ ст.

Ключові слова: Київ, УРСР, польський педагогічний інститут, студенти.

Вивчення процесу розвитку системи освіти національних меншин в Україні розпочалося ще в 20-ті роки ХХ ст. Це, передовсім, велика кількість праць державних і партійних діячів СРСР та УРСР, низка партійних документів, де обґрунтовано правильність ленінської національної політики. Уже з другої половини 20-х років вирішення національного питання пов'язано з уніфікацією культури як "соціалістичної за змістом та національної за формою". З початку 30-х років відбулися зміни в національно-культурницьких процесах під впливом змін у загальному політичному курсі партії та держави. Дослідження, що з'явилися у 30-ті роки, розкривають сталінську концепцію національного будівництва, і фактично в цей період припиняється об'єктивне наукове вивчення освітньої тематики. Історіографія зазначеного питання в повоєнний період і аж до етапу перебудови має науково-популярний та пропагандистський характер у рамках методологічної концепції "ленінської національної політики".

Новим етапом у вивченні проблеми освітянської політики національних меншин загалом та польської меншини зокрема в 20 – 30-ті роки став етап 90-х років – розпаду тоталітарної системи Радянського Союзу, прийняття постанов про розсекречення документів під грифом "таємно" та "суворо таємно". На думку автора, новітній період дослідженості проблеми є кульмінаційним етапом у вивченні системи освіти національних меншин в Україні, особливо в другій половині 90-х років ХХ ст. Варто відзначити цілу низку публікацій та кандидатських дисертацій, які були захищені саме в цей час і ґрунтовно розкривають порушену тему. Серед дослідників потрібно виділити І. А. Балубу, О. Б. Бистрицьку, Л. В. Потапову та інших, які на основі глибокої джерелознавчої бази всебічно розкривають зазначену проблему [1].

У Центральному державному архіві громадських об'єднань авторка виявила матеріали з фондів ЦК компартії України (фонд 1) та в Державному архіві м. Києва (фонд київського польського педагогічного інституту Народного комісаріату освіти УСРР Ф Р-920), що дають можливість простежити культурно-освітню політику радянської влади в 20-30-ті роки ХХ ст., визначити рівень культурно-освітньої діяльності серед національних меншин, зокрема й серед польської національної меншини. Указані вище архівні фонди дають можливість простежити створення Польського педагогічного інституту в м. Києві, вивчити його становлення та кадрового забезпечення, трансформативні процеси у вищих навчальних закладах першої половини 30-х років, простежити шлях "революційних перетворень" на освітянській ниві. Архівні матеріали є основою виявлення причин ліквідації вказаного вищого навчального закладу, а також розкривають трагічну долю професорсько-викладацького складу інституту, студентства тощо.

© Катерина Двірна

На жаль, досі не існує окремого наукового дослідження з історії створення та функціонування Київського польського педагогічного інституту, що і є темою та основним завданням нашої наукової публікації.

На долю цього навчального закладу випала велика трагедія, адже його утворення та становлення починається в 30-і роки, добу сталінського тоталітаризму, коли курс партії та держави щодо національних меншин був змінений. Важливим питанням у вивченні порушеної проблеми є час виникнення Польського педагогічного інституту.

У документі (спр. 4206) Київського державного архіву громадських об'єднань збережено таємний лист, датований 13.XI. 1931 року № 2954 "До наркому освіти", де директор Інституту Сухацький пише, що "в січні 1932 р. II курс нашого інституту переходить на III курс, що восени першого цього року (тобто 1931 р.) ми отримаємо окремих будинок для інституту" [2]. Усі ці факти дають підставу стверджувати, що ця структура фактично була створена в 1929 році. Підтвердженням цього також є довідки студентів Польського педагогічного інституту, які брали в органах місцевої влади і зберігали в їхніх особових справах (датовані червнем-серпнем 1929 року) [3]. У листі директор зазначив, що ними переведено та укомплектовано Національний інститут науковими силами і що він став радянським вищим навчальним закладом. Але він стурбований, що радянська громадськість та польська трудяща людність у СРСР і закордоном ще мало знає про цей Інститут, тому потрібно "широко оголосити" про існування Національного інституту

Директор пропонує урочисто відкрити Національний інститут, перетворити це відкриття на свято польської трудящої людності СРСР. Днем відкриття Польського інституту було визначено 1 січня 1932 р. [4]. Запропоновано на відкриття Інституту запросити делегації фабрик і заводів м. Києва, а також делегатів усіх польських науково-освітніх установ СРСР польського національного району, польських сільрад України та Білорусії, представників польської секції Комінтерну, ЦКП (б)У, уряду та ін.

У подальшому документі Нарком освіти директор Польського педагогічного інституту просить виділити для відкриття закладу 12 тис. крб. і додає кошторис. Учасників з'їзду мало бути 200 осіб. Харчування та добови за 3 дні на 200 осіб із розрахунку по 5 крб. на 1 особу складала 3000 крб. Готель – 3000 крб. Оплата за приміщення для урочистих вечорів і вистав у театрі для учасників складала 1500 крб.; вечори, банкет для учасників та працівників від студентів 400 осіб. по 5 крб. – 2000 крб. У кошторисі наявна графа – повернення учасникам витрат на проїзд залізницею – зі 100 осіб у середньому по 25 крб. – 2500 крб. Загальна сума витрат за кошторисом становить 12000 крб. [5]. На цьому документі поставлена резолюція нерозбірливим почерком і стоїть дата – 25.11.1931 рік.

У фондах Державного архіву громадських об'єднань зберігається доповідна записка "Про стан і завдання роботи Інституту" [6] директора Київського польського педінституту Ю. Бодняка, який очолював цей заклад після директора Сохацького. Зазначений документ датовано січнем-груднем 1933 р. та адресовано Колегії НКО УРСР, культпропу ЦК КП(б)У, культпропу Київського обкому та міськпарткому КП(б)У.

Автор доповідної вказує, що в СРСР успішно розвивається польська пролетарська культура. У цей період в Україні існує понад 600 шкіл чотирирічок, 50 шкіл семирічок і десятирічок. Виросла низка робітничих факультетів, технікумів та польських секторів у загальній системі вишів. Широко ведеться робота лікнепу, заочного навчання. Існує польське видавництво, ціла мережа польських газет, клубів, бібліотек, дитбудинків тощо. Саме Київ, як було вказано в доповідній, перетворився у справжній центр розвитку польської пролетарської культури.

На терені Києва вирости й розвиваються науково-дослідний інститут польської пролетарської культури, Польський педагогічний інститут, педтехнікум, Будинок польської культури, Польський театр, Центральна бібліотека, засновано архів, збільшується кількість кваліфікованих викладачів технікумів та вищих навчальних закладів.

Однак, як указує автор, надзвичайно активізували свою ворожу шкідливу роботу польські куркулі, ксьондзи та інші ворожі елементи, які спрямовані на підрив та дискредитацію польської пролетарської культури. Саме Польський педінститут є єдиним у СРСР закладом, що готує педкадри для всієї системи польських шкіл і тому має проявляти "пильність, класову чутність, настороженість та більшовицьку бойовитість. Керівництво інституту не справляється із завданням і через свою антипартійну діяльність довело інститут до цілковитої деморалізації та розвалу". Новий директор інституту Ю. Будняк звинувачує свого попередника Сохацького в антипартійній спрямованості (комплектуванні кадрів та студентів, у наборі студентського контингенту без будь-якої перевірки). Саме тому в керівництво інституту проникли ворожі елементи: Цанько – рідний брат польської жандармерії, організатор диверсії в Україні; Керицький – офіцер-колчаківець; Мулька, Гажков, Повніковська – активні контрабандисти, заарештовані ДПУ та ін. У цьому документі є факти, які показують, як голодомор 1932 – 1933 років "косив" студентство, це все завуальовано їхньою "низькою успішністю" [7].

Так, директор інституту Ю. Будняк указує, що на 1 березня 1933 року студентів-робітників із 162 осіб залишилося 87, колгоспників із 165 осіб – 95, комсомольців із 120 осіб – 59 (з різних курсів протягом першого семестру) [8]. Підтверджують факт голодомору й такі цифри цього документу. Так, з осіннім набором 1932 року формально вважали, що станом на 1.X. кількість студентів становила 480 осіб. У той же час до Інституту було подано заяв 726 студентів [9].

Компартійне ядро в Інституті було слабким, адже на чолі тільки двох кафедр із 15 стояли комуністи. На всіх кафедрах низка викладачів була арештована ДПУ ще до 1933 року. У доповідній указано, що навчальний план I семестру фактично провалився і складає всього 35% в інституті. Фінансова заборгованість за минулий рік становила 40000 крб. Це було пов'язано з великими перевитратами на ремонтні роботи, і грошові кошти, на думку Ю. Будняка, осіли в гаманцях шкідників.

Партійна, профспілкova та громадсько-виховна роботи не проводилися, процвітало пияцтво (спочатку на квартирі Сохацького, а потім Зарічного). У документі вказано, що в інституті сформувалася банда "злочинців та п'яниць в особі": Ковальчика, Зарічного, Піщалка, Мартинова, Федосєєва, Мініна, Сиром'ятнікова, Любецького (комуніст)" [10]. А як висновок – у документі запропоновано систему "вдосконалення роботи" [11], що на практиці означало – шукати та розвінчувати "ворожі" елементи в цьому закладі.

Указаний вище документ є відзеркаленням цілісної політики в СРСР та Україні, яка регулювалася комуністичними органами. Ситуація на початку 30-х років ускладнилася змінами в політичному курсі країни, розгортанні масових репресій, безпідставними звинуваченнями представників національних меншин у "шпигунстві" та "шкідництві".

Листопадовий Пленум ЦК КП(б)У в 1933 р., на якому було заслухано та обговорено доповідь С. Косіора "Про підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні", вніс певні корективи в політичний курс. У матеріалах форуму вказано: "Пленум констатує ослаблення з боку партійних організацій більшовицької пильності в роботі серед трудящих національних меншин, особливо серед польського та німецького населення, що призвело до засмічення колгоспів, шкіл, клубів, інститутів та ін. польськими та німецькими

фашистськими елементами..." [12]. У резолюції вказано, що потрібно провести заходи щодо очищення цих органів від ворожих елементів.

Логічним продовженням цієї резолюції стала й Постанова ВУЦВК "Про організацію відділів та встановлення посад інструкторів у роботі серед національних меншин", що була прийнята 26.07.1934 року. Ця постанова остаточно утвердила державну політику щодо національних меншин, зокрема й політику щодо польського населення – так звану радянізацію.

Проведення першої чистки Польського педагогічного інституту відбулося саме в той час у 1933 р. На це були всі підстави: доповідні записки про виявлення бандитсько-ворожих груп, рішення та постанова Пленумів ЦК КП(б)У із проведення заходів щодо очищення від ворожих елементів тощо. Державне та компартійне регулювання освітніми закладами національних меншин "вдосконалювалось" у цьому напрямі й у наступні роки. Свідченням цього є таємне повідомлення уповноваженого КПК при ЦК ВКП (б) у Київській області Рубенова, що було направлено т. Стецькому в ВІД ВКП (б) 17 січня 1935 р. №1017135 [13]. Цей документ підтверджує факт проведення кадрової чистки в Польському педагогічному інституті саме в 1933 році. У "секретному" повідомленні вказано на те, що директором Інституту залишився "отщепенец" Бодняк, який 17 січня 1935 р. був уже заарештований.

Документ констатує той факт, що у складі керівництва ВНЗ, серед викладачів та службовців "владаючих польським язиком в Институте нет". Трагічною сторінкою історії Інституту було й те, що кафедра польської літератури на той час уже не мала жодного викладача. Підручників та методичних розробок польською мовою у навчальному закладі вже не було. Студенти користувалися шкільними підручниками за 5-9 класи. Останній набір було розпущено, оскільки не вистачало приміщень для проведення занять та "ввиду малограмотности набранных студентов" [14].

Надалі було розроблено порядок ліквідації Польського педагогічного інституту. Це питання обговорювалось із секретарями ЦК КП(б)У П. П. Постишевим, М. М. Поповим та головою ВНК УСРР П. П. Любченком. Керівництвом було вирішено, що приміщення Польського інституту передається Українському педінституту. У гуртожитках Польського інституту мали розміститися 170 студентів Київського українського педінституту. Новозбудований гуртожиток інституту на вул. Обсерваторній, 9 також передавався в розпорядження вказаного вище навчального закладу (у цьому гуртожитку було 344 місця) [15].

Для всіх стало зрозумілим, що Польський педагогічний інститут буде остаточно ліквідовано. У процесі підготовки цього питання Політбюро ЦК КП(б)У створило спеціальну Комісію. Згодом на стіл Секретаря ЦК КП(б)У т. П. П. Постишева було направлено Доповідну "Про роботу Комісії з ліквідації Київського Польського педагогічного інституту" із конкретною датою – 19.X.1935 р. [16]. Усіх студентів викликали в діючу комісію, де кожен із них "был тщательно проверен". Під час розподілу студентів ураховували їхнє бажання щодо ВНЗ, де б вони хотіли продовжити навчання [17].

Головним напрямом роботи створеної комісії було виявлення "ворожих" елементів в середовищі студентів та викладачів у світлі завдань правлячої партії. І це було успішно виконано. Із загальної кількості 512 осіб комісія виявила 84 осіб в жоден із навчальних закладів. До таких студентів належать особливо ворожі елементи, а саме: Лисовський Рафаїль – секретар парткому, який був секретарем контрреволюціонера Сохаського; Вацхевих, який був зв'язаний із "шпіонами" та допомагав касиру Філіповському перейти на територію Польщі; Камдай – дочка торговця, яка вступила до Інституту по "подложным" документам, а її брат був офіцером польської армії та мав зносини з польсько-петлюрівською

контрреволюцію; Шліфершгейн – перебіжчик із Польщі; Валевський – мав зв'язки з ПОВ; Чухлевська була в контрорганізації польської молоді; Гольденберг – дочка контрабандиста; Гелькер – антисемітка, брат якої засуджений за контрреволюційну діяльність [18]. Арештовані були брат та сестра Зелінські – кулацькі діти, а їхній брат був ще раніше арештований органами НКВС.

Із загальної кількості студентів 27 побажали піти на практичну роботу. Матеріали робочої комісії засвідчують, що 102 студенти були переведені на польське відділення Київського педагогічного інституту, серед них було 5 членів і кандидатів партії та 27 комсомольців. Рішенням комісії 180 студентів Польського педагогічного інституту були направлені в педагогічні інститути в інші міста: у Херсонський педінститут – 24 особи, Криворізький – 29, Сумський – 25, Чернігівський – 4, Мінський – 10 осіб. [19].

Викладацький склад інституту також підлягав реорганізації. Серед усіх 45 викладачів було виявлено 19, які, за даними НКВД, були пов'язані з контрреволюційними організаціями та проводили серед студентів антирадянську агітацію (Войсловська, Гілевич, Волоsevич та ін.). За матеріалами поданої “Довідки” можна зробити висновок, що решта викладачів мали бути використані для подальшої роботи в польському відділенні Київського педагогічного інституту, а також направлені для роботи в інші ВНЗ. У Державному архіві м. Києва автором виявлено особисті справи студентів Польського педагогічного інституту, перелік яких міститься у двох томах описів. Переглядаючи дані описів, за підрахунками автора, тільки з прізвищем Зелінські у фондах архіву виявлено 18 осіб [20].

Вивчаючи цей фонд (Ф Р - 920, оп. 1), виявили, що рідними братами та сестрою, про яких ішла мова в попередній доповідній, є Зелінський Зігмунд Феліксович (сп. 467), Зелінський Алензіт Феліксович (сп. 455), Зелінська Людвіга Феліксівна (сп. 469). Аналіз особистих справ цих студентів, тобто однієї польської родини, є свідченням “фальсифікації” та сфабрикованості матеріалів і документів, про що йшлося у попередніх документах результатів Комісії.

В особистих справах студентів містяться довідки про їхній соціальний стан, які підтверджують їхню належність до категорії “середняків”. У довідці, яку брав батько трьох дітей-студентів Зелінський Фелікс Іванович, указано, що він має майно: хату, хлів, порося, 0,5 га землі, а до колгоспу мав 2,50 га землі. У сім'ї було 6 ідоків [21].

У довідці місцевих органів влади, яка дана Зелінський Людвізі Феліксівні, указано, що вона народилася в селі Мар'янівка Мархлевського району Волинської округи, за соціальним станом – середняк, член колгоспу, мала 0,5 га землі. Родина мала хату, плуг, корову, користувалася виборчими правами [22]. Такі ж довідки були й у її братів. Отже, документи особових справ студентів та справи “Комісії” не збігаються, тому можна стверджувати, що питання осудження студентів та викладачів, а також ліквідація загалом Польського педагогічного інституту були свідомо сфабриковані.

Архівні документи, проаналізовані автором, переконують у тому, що справа ліквідації Польського педагогічного інституту в м. Києві є віддзеркаленням репресивної політики партії та держави щодо освітянських закладів та науки загалом на шляху її уніфікації. Історія створення та ліквідації Польського педагогічного інституту є одним із яскравих фактів боротьби з так званим “шкідництвом”, “націонал ухильництвом” та “ворожими елементами” в добу сталінського тоталітарного режиму. Це жахлива сторінка трагічного життя освітньої інтелігенції та долі національних меншин в Україні. У 30-ті рр. також були ліквідовані республіканські технікуми, яких на той період налічувалося 129 і в яких навчалися 16791 особа [23]. У 1934 р. ліквідовувалися польські школи в Вінницькій, Київській та інших областях. У квітні 1935 року ЦК КП(б)У розглянув

питання "Про засміченість класово-ворожими елементами Хортицького німецького машинобудівного технікуму", провівши чистку студентського складу. Одеський німецький педагогічний інститут саме в цей час виявився "неймовірно засміченим", і тут була також проведена чистка, де знайдено навіть фашистські елементи.

Весною 1938 р. ЦК КП(б)У ухвалив Постанову "Про реорганізацію національних шкіл на Україні". Національні школи розцінювалися в цьому документі як "вогнища буржуазного національного впливу" на дітей. Як результат – в Україні було ліквідовано 888 шкіл національних меншин. І вже на 1938 рік тільки в Київській області залишилося 5 польських шкіл. Процес ліквідації польських шкіл був завершений саме в 1938 році, коли РНК УРСР та ЦК КП(б)У прийняли Постанову "Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України". Це була ознака того, що влада повернулася до політики русифікації.

Репресивно-каральні методи в діяльності Компартії та урядових структур кінця 20-х рр., голодомор 1932-1933 рр., репресивна хвиля проти інтелігенції та еліти національних меншин, безумовно, вплинули на демографічні показники представників польської національності. Порівнюючи дані переписів народонаселення 1926 та 1939 рр., робимо висновок, що польське народонаселення в Україні зменшилося тільки в цей період на 118125 осіб [24].

Таким коротким був час створення, діяльності та трагічного "закриття" вищого закладу – Польського педагогічного інституту в м. Києві (кін. 1929 – 1935 рр.). На жаль, архівні матеріали є фрагментарними, але вони віддзеркалюють трагічну долю польської інтелігенції – вузівських працівників та студентів ВНЗ, які потрапляли в лещата сталінської тоталітарної машини, що знищувала польську культуру, традиції, та носіїв цієї культури – польську інтелігенцію.

Список використаних джерел та літератури

1. Балуба І.А. Польська національна меншина України в 20-ті – 30-ті роки ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / І.А. Балуба. – К., 1997. – 24 с.; Бистрицька О. Б. Розвиток системи освіти національних меншин в Україні 1917 – 1939 р. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / О.Б. Бистрицька. – Харків, 1998. – 216 с.; Потапова Л. В. Розвиток національної школи в Україні (1917 – 1933 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / Л.В. Потапова. – Луганськ, 1998 – 22 с.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 4206, арк. 9.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. Р 920, оп. 1, спр. 467, спр. 469 та ін.
4. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 4206, арк. 9.
5. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 4206, арк. 10.
6. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 6222, арк. 96.
7. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 6222, арк. 97.
8. Там само.
9. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 6222, арк. 98.
10. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 6222, арк. 99.
11. Там само. ф. 1, оп. 20, спр. 6222, арк. 100.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 422, арк. 87.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 2, спр. 6641, арк. 11.
14. Там само, ф. 1, оп. 2, спр. 6641, арк. 12.
15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6641, арк. 130-131.
16. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 6641, арк. 139.

17. Там само, ф. 1, оп. 20, спр. 6641, арк. 140.
18. Там само.
19. Там само.
20. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. Р.-920, оп. 1, спр. 444, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 466, 467, 469, 474, 480, 481, 483, 493, 502, 505, 505а.
21. Там само, ф. Р-920, оп. 1, спр. 467, арк. 5.
22. Там само, ф. Р-920, оп. 1, спр. 469, арк. 2.
23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6222, арк. 152-154.
24. Балуба І. А. Польська національна меншина в Україні в 20-30 рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / І.А. Балуба. – К., 1997. – 20 с.

SUMMARY

This article describes the process of formation, activities and the destiny of Polish pedagogical institute, that was functioning in Kyiv during 30-th of XX st.

Key words: *Kyiv, USSR, Polish pedagogical institute, students*

АННОТАЦІЯ

В статті аналізується процес становлення, діяльність і судьба польського педагогічного інституту, котрий функціонував в Києві в 30-е годы. ХХ ст.

Ключевые слова: *Київ, УССР, польський педагогічний інститут, студенти.*